

A nyelv meghatározatlan tárgyiassága*

1. A meghatározatlan tárgyiasság fogalmát LUKÁCS GYÖRGY¹től kölcsönzöm, aki a világ tudati megjelenítésének egyik alapvető mozzanatát jelöli vele. Abból indul ki, hogy gondolkodásunk számára minden meghatározásnak kettős jellege van: „egyrészt az illető tárgy lényeges mozzanatait megközelítően helyesen kell visszatükröznie, és lehetőleg egyértelműen a fogalom szintjére kell emelnie, másrészt a tárgyak tulajdonságainak [...] végtelen számából a kiválasztás nemcsak ezek tartalmi súlya szerint történik, hanem mikéntjét az a gyakorlati vagy megismerésszerű cél is determinálja, amelyet az illető meghatározásnak szolgálnia kell”. Vagyis: „minden helyes meghatározásnak, anélkül, hogy világossága és egyértelműsége vallaná a kárát, sőt épp e veszteség ellen védelmül, a meghatározatlanság mozzanatait is tartalmaznia kell” (LUKÁCS 1969: 416–7). A valóság tudati leképezésének olyan alapvető sajátosságáról van itt szó, amely az objektíve létező jelenségek lehetséges meghatározásainak korlátlan száma és tudatunk természetes határai, valamint gyakorlati célkitűzéseink korlátozottsága közötti ellentmondásból adódik (vö. LUKÁCS 1969: 417).

2. Mivel a nyelv a tudat legfontosabb létezési közege, ezért a meghatározatlan tárgyiasság különböző formákban szükségszerűen jelen van a természetes nyelvekben is. Az ókori görög filozófiában a nyelv meghatározatlan tárgyiasságának értelmezése mint a nyelv iránti *b i z a l m a t l a n s á g* jelentkezik. PARMENIDÉSZ szerint nincs egyetlen olyan szó sem, amelyet egy közösség tagjai tökéletesen azonos jelentésben használnak (idézi H. TÓTH 2005: 32). A nyelv ambivalenciájára utal az istenek és az emberek nyelvének megkülönböztetése: PARMENIDÉSZnél „az igazság isteni nyelve” egyértelmű, viszont az emberi „vélekedés nyelve” többértelmű és pontatlan; HÉRAKLEITOSZ, ellenkezőleg, a Szibülla paradox jóslatait tekinti ideális, „isteni” nyelvnek (idézi GRINCER 2000: 58). A nyelvi ambivalencia kifejezéseként értelmezhető HÉRAKLEITOSZnak az a mondása is, hogy nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni, ugyanis csak a folyó neve marad ugyanaz, a vize állandóan változik (GRINCER 2000: 55). KRATÜLOSZ a világ állandó változására hivatkozva a beszédet teljesen alkalmatlannak tartja a dolgok megragadására, s azt állítja, hogy egyszer sem léphetünk ugyanabba a folyóba (BÖRÖCZKI 2008: 11). PLATÓN Kratüloszában a HERMOGENÉSZszel vitatkozó SZÓKRATÉSZ azt állítja, hogy a dolgoknak, akárcsak a névadásoknak „mindenki szemében más és más a lényege, ahogy Protagórasz állította, amikor azt mondta, hogy »minden dolognak mértéke az ember«, vagyis

* A Magyar Nyelvtudományi Társaság 2011. április 5-i felolvasó ülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

hogy amilyenek én látom a dolgokat, számomra ténylegesen olyanok is” (PLATÓN 2008: 17). A műhöz készült jegyzetek írója szerint a dialógus egyik fő konklúziója, hogy „a dolgok nem ismerhetők meg a neveken keresztül, mert a nyelv mint történeti (és egyáltalán emberi) képződmény túlonúl bizonytalan terület ehhez” (BÖRÖCZKI 2008: 105). A filozófusok a későbbi századok folyamán is többször mutattak rá, hogy a nyelv a tévedések forrása lehet. Itt most csupán FRANCIS BACON-re hivatkozom, aki a nyelv iránti bizalmatlanságát a „ködképekről” szóló tanításában fejtette ki. „A szavak kétfajta *ködkép* hatalma alá vetik az értelmet: egyrészt nem létező dolgokat jelölnek [...]; másrészt létező dolgokat jelölnek, de zavarosak, pontatlanok, és csak hozzátétőleges, részleges elvonatkoztatásai a dolgoknak.” (BACON 2001 [1620]: 74.)

A nyelv meghatározatlan tárgyiasságának gondolata magában a nyelvtudományban is korán jelentkezik. HUMBOLDT szerint „[a] nyelvet [...] úgy kell felfognunk, mint ami szakadatlanul létrehozza önmagát, úgy, hogy a létrehozás törvényei meghatározottak, ellenben a létrehozott terjedelme és bizonyos mértékig jellege is teljesen határozatlan” (HUMBOLDT 1985 [1836]: 102). A fiatalon elhunyt kiváló lengyel nyelvész, KRUSZEWSKI szerint a nyelv valamennyi egységét összetettség és meghatározatlanság jellemzi, s az ezekből az egységekből felépülő egész maga is ingadozó és változó (KRUSZEWSKI 1973 [1883]: 417–9). A prágai nyelvész kör megalapítója, MATHESIUS 1912-ben külön tanulmányt szentelt „a nyelvi jelenségek potenciális voltának”, ami alatt nem a nyelv időbeli változását értette, hanem a nyelvi egységeknek egy adott időszakra jellemző ingadozását, labilitását egy adott közösség nyelvhasználatában (MATHESIUS 1912). Figyelemre méltó, hogy SAUSSURE, aki a nyelvet (a langue-ot) zárt és stabil jelrendszernek tekinti, nevezetes művében lehetségesnek tartja a nyelv ábrázolását „mint olyan, egymással szomszédos alosztályoknak sorát, amelyek egyszerre vannak felrajzolva a körvonalazatlan fogalmak [...] meghatározatlan, és a hangok [...] nem kevésbé meghatározatlan síkjára”, ugyanis: „A gondolat önmagában véve olyan, mint egy ködfolt, amelyben szükségképpen semmi sincs elhatárolva [...] A hangbeli szubsztancia sem állandóbb, s nem is szilárdabb [...]” (SAUSSURE 1967 [1915]: 144). Újabban SPERBER és WATSON mutatnak rá, hogy legtöbbször az, amit a közlő nyilvánvalóvá akar tenni, csak részben pontos, más részben homályos, s így a kommunikációban a fokozatosság elve érvényesül: létezik erős és gyenge kommunikáció, utóbbi esetében a közlő csak annyit várhat el, hogy a hallgatóság gondolatait bizonyos irányba mozdítsa (SPERBER–WATSON 1986: 60).

3. Tudásunk a nyelvről sajátosan ellentmondásos: mindennapi gyakorlati ismereteink a nyelvi rendszer egységeiről biztosabbnak tűnnek, mint a nyelvtudomány elméletileg megalapozott definíciói. A kisiskolás könnyen felismeri, hogy a *tél*, *dél*, *szél* szavak „első betűjükben különböznek” (a „betű” a laikus számára a fonémát jelöli); már az első osztályban megtanul *s z ó t a g o l v a* olvasni; hamarosan a *s z ó* felismerése sem okoz neki gondot, s többnyire helyesen reagál a felszólításra, hogy mondjon egy *m o n d a t o t*. Ugyanakkor a fonéma terjedelmes nyelvészeti irodalmában többféle megközelítési módot és ezeknek megfelelő definíciókat találunk. Hasonló a helyzet a szótaggal és a szóval is. RIES „Was ist ein Satz?” (1931) című munkájában mintegy másfélszáz mondatmeghatározást közöl. Jellemző, hogy a meghatározások különfelesége és viszonylagossága olykor magának az objektumnak a

tagadásához vezet. Kihasználva azt a körülményt, hogy nem minden fonetikai szegmensnek van egyértelműen meghatározható fonológiai státusza, HALLE annak idején „kiiktatta” a fonematikus szintet a generatív nyelvelírás fonológiai komponenséből (HALLE 1959: 549). SCSEBBA óvatosan nyilatkozott a szóról: „Valójában mi a »szó«? Úgy gondolom, hogy a különböző nyelvekben más és más. Ebből voltaképpen az következik, hogy a »szó általában« fogalma nem létezik” (SCSEBBA 1974b [1945]: 43, saját fordításom). SAUSSURE ennél tovább ment, azt állítva, hogy a szó „összeférhetetlen a mi konkrét egységről vallott fogalmunkkal” (SAUSSURE 1967 [1915]: 136). Nem kevésbé energikusan fogalmazott tanítványa, BALLY: „A szó fogalmát rendszerint világosnak tekintik; valójában azonban egyike a nyelvtudományban előforduló leginkább kétértelmű fogalmaknak”. Sőt: „meg kell szabadulnunk a szó meghatározatlan fogalmától”. (BALLY 1950: 287–8, saját fordításom.) Az amerikai deskriptív nyelvész, GLEASON „meg is szabadul” tőle, beérve azzal a megállapítással, hogy „egyes, morféimákból álló szerkezeteknek szigorúan meghatározott a [belső] sorrendje. Például [...] az angol *re-con-vene* mellett nem lehetséges **con-re-vene* vagy **re-vene-con*” (GLEASON 1955: 57; saját fordításom). Mindazonáltal a nyelvészek nagy többsége változatlanul vallja, hogy a szó a lexikának és a grammatikának alapegysége, és az összes többi nyelvi egység feltételezi a szó létezését.

4. A nyelv meghatározatlan tárgyiasságának szintenkénti tüzetes tárgyalása tanulmányok egész sorát igényelné. Az alábbiakban csupán utalni kívánok néhány olyan jelenségre, amelyek a szakirodalomból jól ismertek, ám külön-külön és összességükben is tanúsítják a nyelv e g é s z é t átfogó meghatározatlan tárgyiasságot.

A) Ismeretes, hogy beszédünk hangzó oldala olyan kontinuum, amelynek elemi egységeit még korszerű technikai eszközökkel is nagyon nehéz vagy éppen lehetetlen egymástól elkülöníteni, azaz ún. beszédhangokra szegmentálni. Az artikulációs mozgások folyamatában ugyanis az egyes hangok között átmeneti, közbülső hangok sora jön létre, s közöttük nincs világos határ. Az egyes hangok artikulációját és fizikai paramétereit a szomszédos hangok erősen befolyásolják. Emellett egy nyelvközösség tagjainak kiejtése korhoz, nemhez, tájhoz stb. való tartozásuktól, valamint a közlési szituációtól, a beszélő közlési szándékától, érzelmi állapotától függően is módosulhat. Sőt, ugyanazon nyelvi kifejezés ismételt kiejtése ugyanazon egyéntől sem lesznek egy adott szituációban azonosak. Hogyan lehetséges ilyen körülmények között egyáltalán beszéd, illetve kommunikáció? A hangfolyam percepciója nyilván magasabb nyelvi szinten megy végbe, s az elhangzott szót a beszédet hallgató a tudatában meglévő prototipikus hangzó szóképpel asszociálja. (Vö. SCSEBBA 1958 [1912]: 125.) Feltehetően ez a mechanizmus működik az allegro stílusú vagy pongyola köznapi beszéd nagyobb gyakoriságú alakulatainak észlelésénél is (pl. *aszongya* 'azt mondja', *nemtom* 'nem tudom' stb.). BONDARKO merész metaforájával élve az ember az a titokzatos retorta, amelyben az „ólományag” „funkcionális arannyá” változik át (BONDARKO 1981: 9). Megjegyezném, hogy ez a „titokzatos retorta” nagyobb csodára is képes: a semmiből is tud „aranyat” csinálni. (Egy spanyol anyanyelvű, gyenge orosz nyelvtudású ismerősöm beszédében többször ismétlődött az *eszpaszibo* [*cnacuőo* 'köszönöm'] szó; tapintatlan megjegyzésemre viszontkérdéssel reagált: „Miért? Az oroszok talán nem így mondják?”)

B) A fonológia szintjén a problémát nemcsak a többféle fonémameghatározások jelentik, hanem azok a bizonytalan státuszú jelenségek is, amelyek a fonologizációs és defonologizációs folyamatok egyes szakaszait tükrözik a nyelv életében. Ilyen nem teljesen végbement fonologizációt képviselnek például a magyarban a [dz] és [dzs] zöngés affrikáták, amelyek részben jövevényszavakkal (*lándzsa, dzsentri* stb.), részben kapcsolódások útján (*láncból, hat zsák*) kerültek a nyelvbe. (Vö. É. KISS–PAPP 1984: 151–60.) A defonologizációs folyamat bonyolultságára jó példa a veláris *ǰ* [ɣ] helyzete az oroszban. Ez a magánhangzó valamikor önálló fonémaként állt szemben a palatális [i]-vel, azonban különböző hangváltozások következtében elvesztette fonológiai önállóságát – de nem teljes mértékben. Máiig fennáll a két hang akusztikai és artikulációs különbsége, s ez kihat a beszéd percepciójára is: a *был ~ бил, мыл ~ мил* alakok percepcióos megkülönböztetése ma is a magánhangzók révén történik, noha fonológiai szempontból a szókezdő veláris, illetve palatalizált mássalhangzók oppozíciója a mérvadó. Megjegyzem, hogy a veláris [ǰ] még a magyarban is, ahol a defonologizáció teljes végbementével fonetikailag is egybeesett a palatális [i]-vel, hagyott nyomot maga után a toldalékolásban (l. *víz-re*, ill. *nyíl-ra*).

C) A nyelvi struktúra magasabb szintjein jelentkező belső mozgásoknak, közbülső és átmeneti formáknak és az ebből eredő kategorizációs problémáknak terjedelmes az irodalma. (Magyar vonatkozásban l. pl. KESZLER 1995; LENGYEL 1995; MÁTAI 2010 alapos áttekintő jellegű írásait.) Az utóbbi időkben kivált a grammatikalizáció, illetve lexikalizáció gyűjtőnéven ismert folyamatok intenzív kutatásának lehetünk tanúi. Ez témánk szempontjából azért is fontos, mert ahogyan LADÁNYI rámutat, „[a] k a t e g ó r i a h a t á r o k e l m o s ó d o t t s á g á n a k g o n d o l a t a g r a m m a t i k a l i z á c i ó s k u t a t á s o k b a n a g r a m m a t i k a l i z á c i ó s f o l y a m a t k o n t i n u u m k é n t v a l ó f e l f o g á s á b a n j e l e n t k e z i k, a m e l y s z e r i n t a f o l y a m a t e g y e s s z a k a s z a i k ö z ö t t i h a t á r v o n a l a k e l m o s ó d o t t a k, é s a z e g y é r t e l m ű e l k ű l ö n b ő t é s b i z o n y o s m é r t é k i g m i n d i g ö n k é n y e s” (LADÁNYI 2007: 90–1; a szerző kiemelései).

Az alábbiakban a meghatározatlan tárgyiasság grammatikai szintű megnyilvánulásai néhány önkényesen választott példájának említésére szorítkozom. A KESZLER BORBÁLA szerkesztette „Magyar grammatika” kettős, átmeneti és aktuális szófajiságú elemeket különböztet meg. Kettős szófajiságú lexéma pl. az *este* (vö. *Este dolgoznom kell* és *Szép ez az este*); átmeneti szófajiságúak a főnévi, melléknévi és határozói igenevek; az aktuális szófajiságú szóelőfordulások az adott szövegben betöltött szintaktikai szerepük alapján váltanak szófajt (pl. *Válaszd a nagyobbat, Az erőseknek mindig igazuk van*) (MGr. 77–8). Az átmeneti szófajiság eklatáns példája a magyarban az igeikötő: egyrészt képzőszerű jelentésmódosító prefixum, másrészt grammatikai jelentést (aspektust és/vagy akcióminőséget) kifejező szóelem, amely lexikális jelentéssel is rendelkezhet (pl. *felad [levelet], kiad [könyvet]*), s amellyel bizonyos vonatkozásban eredeti határozói voltát is őrzi (vö. *Rá ne lépj! És A fűre ne lépj!*). Egy viszonylag újabb keletű grammatikalizációs folyamat eredményeként váltak igeikötővé a *félre-, agyon-, tönkre-* határozói elemek (l. LADÁNYI 2007: 183–98). Legújabbban már-már a képzővé válás útjára lépnek (jórészt idegen nyelvi hatásra) a *-barát, -fügő, -orientált* összetételek utótagjai (pl. *környezetbarát [termék], drogfügő, profitorientált* stb.; l. MINYA 2003: 59–60). Átmeneti jellegű magának a

határozószóknak osztálya is. DEME szerint a határozószó „sajátos átmeneti szófaj a fogalom- és viszonyjelölő lexémák között” (DEME 1969: 148). D. MÁTAI rámutat, hogy „nem lehet, de nem is szabad éles határral, mereven elválasztani a határozószók osztályát a különféle előzmény-kategóriáktól” (D. MÁTAI 1988: 36).

Kategorizációs bizonytalanságok természetesen más nyelvekben is fellelhetők. BOLINGER szerint, ha az etimológiai tényezőt kikapcsoljuk az elemzésből, akkor a *receptive* 'fogékony', *concept* 'fogalom', *except* 'kivéve' szavak *-cept-* elemét semmivel sem tekinthetjük inkább morfémának, mint a *-taf-* elemet a *taffeta* 'taft', *taffy* 'vajkaramella', *distaff* 'guzsaly' szavakban, minthogy egyik sem állja ki az azonosjelentés-teszt próbáját. Az is előfordul, hogy egy elem a szavak bizonyos sorában kiállja ezt a próbát, pl. a *re-* a *recall* 'visszahív', *reclaim* 'visszaigényel', *return* 'visszatér' alakokban, miközben számos más alakban elvesztette eredeti jelentését (pl. *repertory* 'gyűjtemény', *religion* 'vallás' *recipe* '[konyhai] recept': ezekben az esetekben nem beszélhetünk ugyanazon morféma példányairól. (BOLINGER 1948: 19–21.)

A tipikus angol melléknevek kritériumai QUIRK és mások meghatározása szerint: szabad előfordulás jelzői és állítmányi funkcióban; intenzifikálhatóság a *very* szóval; fokozhatóság (idézi KIEFER 2003: 32). Azonban számos melléknév csak részben felel meg e kritériumoknak: egyes melléknevek csak jelzői (*a true scholar* 'egy igazi tudós', *clear failure* 'nyilvánvaló kudarc', *certain winner* 'biztos nyertes'), mások csak állítmányi pozícióban állhatnak (*he is ill* 'ő beteg', *he is well* 'ő jól van', *he is faint* 'ő bágyadt'). Az igenevekből alakult melléknevek (*married* 'házas', *baptized* 'megkeresztelt', *closed* 'zárt') nem fokozhatók és nem állhat mellettük *very*. (KIEFER 2003: 33.) A szövegkontextustól függően bekövetkezhet egyes főnevek melléknévvé válása (pl. *a purely family gathering* 'tisztán családi összejövetel'; *literary, art, and scientific institutes* 'irodalmi, művészeti és tudományos intézmények'). Az ilyesféle képződmények szófaji státusza bizonytalan, mint ahogy a *speech sound* 'beszédhang', *stone wall* 'kőfal' s ehhez hasonló kifejezések is tekinthetők jelzői szintagmának vagy összetett szavaknak. (Vö. SZMIRNYICKIJ 1956: 133.)

Az orosz nyelv sincs híján olyan elemeknek, amelyek nem férnek bele a szten-derd grammatikai kategóriákba. Vannak szavak, amelyeknek abszolút töve csak kötött formában, valamely affixummal együtt használatos; pl. *свергнуть* 'ledönt', *отвергнуть* 'elutasít', *добавить* 'hozzáad', *прибавить* 'hozzátész'; a *-верг-*, illetve *-бав-* önállóan nem fordul elő. Ezeknél az ún. *r a d i x o i d o k* nál a tö jelentése elhomályosult, a szóalakok jelentését az affixum hordozza: pl. *поднять* 'felemel', *отнять* 'elvesz', *понять* 'megért' stb. Léteznek emellett ún. *u n i f i x u m o k*: olyan részei a szónak, amelyek sem a tőhöz, sem a toldalékokhoz nem sorolhatók, nem produktívak, hanem csupán egyes nem tipikus szerkezetű szavak állományában fordulnak elő; pl. *гибель* 'pusztulás', *детвора* 'gyermeksereg', *любовь* 'szere- tet'. Az unifixumokat és szuffixumokat nem mindig választja el éles határ. Az *ипподром* 'lőversenytér' *-дром* eleme (a görög *dromosz* 'futás' főnévből) sokáig unifixumként szerepelt a nyelvben, és viszonylag nemrég vált fokozatosan szuffi- xummá; l. *велодром* 'kerékpárverseny-pálya', *танкодром* 'harcocsi gyakorlótér', *ракетодром* 'rakétakilövő pálya', *космодром* 'űrhajókilövő állomás' (SZRJ. 262–5).

Sajátos jelensége az orosz nyelvnek az ún. állapot szófaj (категория состояния). Az ebbe az osztályba tartozó szavak abban különböznek a főnevektől és mel-

léknevektől, hogy ragozhatatlanok, a határozószóktól pedig az különbözteti meg őket, hogy van analitikus időalakjuk, de nem állhatnak határozóként ige vagy melléknév mellett. Egyes esetekben csak a mondat kontextusában ismerhetők fel: *Это занятие скучно* ('Ez a foglalkozás unalmas' – rövid alakú melléknév), *Докладчик говорил скучно* ('Az előadó unalmasan beszélt' – határozószó), *Нам было скучно* ('Unatkoztunk' – állapotzófaj). Egyes főnevek, miután elvesztették ragozásukat és állítmányként rögzültek a mondatban, szintén az állapotzófajt gyarapítják: *Мне сегодня лень работать* 'Ma lusta vagyok dolgozni', *Нам не охота с ним говорить* 'Nincs kedvünk beszélni vele' (l. RGr. 1990: 261–2).

D) Az intonáció a természetes emberi nyelv legbonyolultabb és legellentmondásosabb eszköze. Fonetikai eszközeit és funkcionálását egyaránt nagyfokú komplexitás jellemzi; komplex és szimultán polifunkcionizmusa úgy értendő, hogy az intonáció egyidejűleg több eszközzel több funkciót képes ellátni. Alapvető funkciója a nyilatkozatnak mint a nyelvi közlés alapegységének (utterance) megvalósítása mind a kifejezés, mind pedig a tartalom síkján: előbbin létrehozza a nyilatkozat szerkezetét, utóbbin kialakítja konkrét értelmét. Az intonáció másik alapvető funkciója a beszélő közlési szándékának és érzelmi magatartásának kifejezése. Meghatározatlan tárgyiassága e funkciók olykor igen bonyolult ötvöződéséből adódik, s ez diszkrét és analóg eszközök nem kevésbé bonyolult „összjátékában” nyilvánul meg (l. PÉTER 1991: 136–48). További bonyolalmat jelentenek az intonációban az univerzális és nyelvspecifikus, az adott nyelvközösségen belüli (regionális, stiláris stb.), valamint egyéni sajátosságok. Végül is nincs két olyan egyén, aki azonos intonációval beszélne, ámde SAPIR rámutatott, hogy „egy adott társadalomban az egyéni intonáció csupán bizonyos határok között variálódhatik”, minthogy „a társadalom ránk kényszerít bizonyos intonációs alakzatokat”; továbbá: „a személyiséget illetően téves következtetésekre juthatunk a hanglejtés alapján, ha nem vesszük figyelembe a nyelvközösség normáit [...] Ha például egy japán anyanyelvű ember monoton hangon beszél, téves volna azt hinnünk, hogy az illető ugyanazt a személyiségtípust képviseli, mint egy ugyanolyan intonációt használó amerikai” (SAPIR 1971 [1927]: 123–4). Mindezek alapján fenntartással kell fogadnunk azokat a nézeteket, amelyek az intonációt – főként genetikus megfontolások alapján – nyelv „előtti” vagy nyelv „alatti” vokális csatornának tekintik. FÓNAGY szerint az intonáció – eredetét és lényegét tekintve – „hangos mimézis”, amely „egy nyelv-előtti kvázi-tüneti szintű és szimbolikus jeleket tartalmazó kódon alapul” (FÓNAGY 1978: 63). BOLINGER az intonációt a nyelv „félíg szelídített szolgálójának” (a half-tamed servant of language) nevezi (BOLINGER 1972: 29).

E) A nyelv működésének folyamatában a mondatra is a meghatározatlan tárgyiasság jellemző: konkrét meghatározottságát, azaz értelmét csak mint nyilatkozat nyeri el. A *Hat óra múlt tíz perccel* mondat mint stabil grammatikai struktúra egy valóságos (vagy vélt) tényállást jelöl, amely az adott közlési szituációban a beszélő különböző közlési szándékát fejezheti ki (pl. 'Késő van, siessünk', 'Ráérünk, még nincs késő', 'Hogy' múlik az idő!' stb.).

F) Az ember „szimbólumalkotó faj” (SPINETO 2003: 19). Az emberszabású majmokat ugyan meg lehet tanítani egyes szimbólumok (pl. szavak) használatára, de szimbólumot alkotni csak az ember képes. Feltehetően már az emberiség ősko-

rában az egyszerű szerszámkészítés is feltételezett bizonyos szimbolikus reprezentációkat a tevékenység egybehangolása és a jártasságok átörökítése folyamatában. A szimbólumalkotás az emberi modellépítés elemi komponense. (DONALD 1991: 217–9.) PIAGET külön monográfiát szentelt a gyermekkori szimbólumképzésnek. A 4–7 éves gyermekek „mintha”-játékaiban (pretend play; pl. a baba etetése fiktív levestel) felismeri a kollektív szimbólumalkotás kezdeteit (PIAGET 1978). Rámutat, hogy a későbbiekben is „minden szóhoz vagy fogalomhoz kötött gondolkodási aktusban fennmarad a képszerű képzeteknek egy rétege, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy a maga módján asszimilálja a mindenki számára közös általános tartalmat” (PIAGET 1978: 290). De hát mi is a szimbólum? Olyan általánosított és kibontatlan jel, amely magában foglalja a benne sűrített gondolati tartalom korlátlan kibontakozásának perspektíváját (FE. 1970: 9). LAKOFF idézi KORZYBSKI lengyel filozófust – a nyelv szimbólum és nem a valóság, térkép és nem a terep – és hozzáfűzi, hogy a szimbólumok hatalmas erővel rendelkeznek, gyakran nagyobbal, mint az általuk képviselt valóság, minthogy sok bizonytalan [volatile] érzelm fűződik hozzájuk. (LAKOFF 1990: 15). Ezt fejezi ki költői sűrítettséggel Kosztolányi Zászló című verse: „Csak bot és vászon, / de nem bot és vászon, / hanem zászló. // Mindig beszél. / Mindig lobog. / Mindig lázas, / Mindig önkívületben van / az utca fölött, / fellengő magasan, / egész az égben / s hirdet valamit, rajongva...”

G) A nyelv szimbolikus természete alapvető, de nem egyedüli tényezője meghatározatlan tárgyiasságának. A szójelentés bizonytalan körvonalazottsága szükségképpen következik abból, hogy a nyelv az egyetlen olyan kommunikációs rendszer, amely két dimenzióban hordoz jelentéseket: mint potenciális jelrendszer és mint annak aktualizált megnyilvánulása a beszédben. Utóbbiban a jelentések bizonytalanossága jórészt a közlő és a befogadó interakciójának dinamizmusából származik. Már SZENT ÁGOSTON (354–430) felismerte, hogy mindig „saját jelentéseinkkel” beszélünk, és sosem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a másik ember tudatában ugyanazok a jelentések vannak, ugyanis a másik ember tudatának tartalmát nem tudjuk közvetlenül megismerni (idézi COSERIU 1970: 122). HUMBOLDT e jelenség okát abban látta, hogy „minden valamirevaló, jelentékenyebb szóhoz csatlakoznak az általa egymás után előhívott érzelmek, az alkalomadtán létrehozott nézetek és képzetek [...] az emberben a gondolatok szakadatlan sorát az érzelmek éppoly megszakítatlan egymásutánja követi” (HUMBOLDT 1985 [1822]: 56). Érthető a modern szimbolikus logika megalapítójának, FREGÉnek beismerése: „Való igaz, hogy a jeleknek egy tökéletes rendszerében minden kifejezésnek egy meghatározott értelemnek kellene megfelelnie, azonban a természetes nyelvek többszörösen nem tesznek eleget ennek a követelménynek, és elégedettnek kell lennünk, ha ugyanannak a szónak csak ugyanabban az összefüggésben mindig ugyanaz az értelme” (FREGE 1975 [1892]: 139).

1. A szójelentés problémáját mindennapi gondolkodásunk oldaláról közelíti meg a *prototípus-elmélet*, amely a jelentéseket nem logikailag szükséges és elegendő jegyek segítségével határozza meg, hanem a jelölt dolognak tudatunkban kialakult modellje, illetve annak tulajdonságai alapján. Ez az elmélet WITTGENSTEIN felfogásából eredeztethető, aki elveti a feltételezést, hogy a szó jelentése mint általános fogalom a jelölt konkrét tárgyak azonos tulajdonságait rögzíti, hiszen va-

lójában egy adott kifejezés alatt a jelenségek számtalan variációjával kell számolni, s a variációkban nem mutatható ki a tulajdonságoknak egyetlen olyan meghatározott osztálya, amely minden konkrét esetet jellemezne. Az adott jelentéshez sorolt szópéldányok egymás közötti viszonyát család h a s o n l ó s á g nak nevezi, mint hogy egy család tagjai más-más tulajdonságokban hasonlítanak egymáshoz, s az egymást keresztező és átfedő hasonlóságok bonyolult hálózatot alkotnak. (WITTGENSTEIN 1965: 17–20, 1992: 57.) Ámde a prototípus-elmélet sem szünteti meg a jelentések bizonytalanságát: egyfelől a „családi hasonlóságnak” fokozatai vannak („közelebbi és távolabbi rokonság”), másfelől nem minden szócsoportra alkalmazható a prototipikus megközelítés (pl. rokonságnevek, absztrakt fogalmak). Emellett a prototípus fogalma maga is nyitott, különféle – időbeli, földrajzi, társadalmi stb. – tényezőktől függően változó. Például a „fa” prototípusa nálunk az akác vagy a jegenye lehetne, az oroszoknál a nyír, a norvégoknál a fenyő, a görögöknél az olajfa stb.

2. A kognitív nyelvészetben terjedt el a nyelvi értés ún. sémák (vagy frame-eken, scripteken, ill. scenariókon) alapuló felfogása. Eszerint tudatunkban nem izoláltan élnek az egyes fogalmak, hanem különféle kognitív struktúrákba, sémákba állnak össze. A sémák olyan standard eseményeket, cselekvéseket reprezentálnak, amelyekkel gyakran találkozunk a mindennapi életben, és amelyeket emlékezetünk „tömbökben” tárol. (SCHWARZ 1992: 88–90, 155.) Azonban a sémák maguk is változnak időtől, helytől, a társadalmi és kulturális környezettől függően, valamint nem utolsósorban az egyének élettapasztalatának, enciklopédikus ismereteinek különbözősége folytán. (Egy egyszerű példa: a „bevásárlás” szituációs sémája más volt a régebbi időkben, amikor a háziasszony a sarki boltban vette meg az élelmiszereket, és a fűszeres egy kis füzetbe jegyezte fel a törzsvevő havonta kiegyenlítendő tartozását, és más ma, amikor a szupermarketben a vásárló kerekesszékbe rakja a kiválasztott árut, majd a pénztárnál egy mozgó szalagra helyezi azt, egy kis készülékbe betüti bankszámlája kódját, s így hívhatja le a szükséges összeget.) A sémák és más összetett mentális modellek változékonysága tehát nem szünteti meg a jelentések bizonytalanságának tényezőjét.

H) A nyelv meghatározatlan tárgyiasága a mondaton túl, egyes szövegekben is megnyilvánul. Szövegekre is érvényes CARLYLE meghatározása a szimbólumról, miszerint az „elrejt és mégis kinyilvánít valamit; az elhallgatás és az elmondás összehatásából ered tehát kettős jelentősége” (idézi SYMONS 1965 [1889]: 163). A hermeneutika (értelmezéstan), amely fejlődése során irodalomelméleti, majd filozófiai irányra szélesedett, eredetileg régi, főként szakrális szövegek magyarázatoként jött létre. ORIGENÉSZ ókeresztény filozófus (185 k. – 254 k.) dolgozta ki azt az elméletet, amely a Szentírás szövegeinek betű szerinti és mögöttes jelentését különbözteti meg. Tanítása szerint „[amint] az ember is három princípium, az anyag, a lélek és a szellem egysége, úgy a Szentírásnak is három értelme van: a betű szerinti, a lelki vagy morális és az isteni, misztikus” (idézi FÓNAGY é. n. 290). Az ókori erotikus költészet gyöngyét, az „Énekek éneké”-t hol az Úr és Izrael népe közötti dialógusként, hol a hívőnek és Istennek párbeszédéneként, illetve Krisztus és az Egyház viszonyaként értelmezték. Egy sííta kommentár szerint a Koránnak van egy kinyilatkoztatott és egy ezoterikus értelme, az utóbbinak pedig hét további értelmi mélyrétege (SPINETO 2003: 128).

5. A bemutatott példákkal azt kívántam érzékeltetni, hogy a meghatározatlan tárgyiasság a természetes emberi nyelv *egészére* jellemző. Ennek okát (tudatunk korábban említett sajátosságán kívül) abban kell keresnünk, hogy a nyelv több vonatkozásban is *ellentmondások* *egységében* létezik. (Már HEGEL felismerte, hogy a nyelv létezési módja nagyon közvetlenül vet fel dialektikus problémákat; l. KELEMEN 1983: 20.) Minthogy a nyelv a tudat alapvető létezési formája, az ellentmondások elsősorban magának a tudatnak működéséből erednek. Egyfelől alapvető érdekünk a rajtunk kívül álló valóság minél hívebb tudati tükrözése, ám a valóság kimeríthetetlen sokfélesége, valamint tudatunk korlátozott befogadóképessége szelektáló eljárásokra kényszerít bennünket; közöttük a két legfontosabb az absztrakció és az analógia. Az absztrakció a fogalomalkotás – és természetesen a nyelvhasználat – nélkülözhetetlen tényezője és szervező elve, azonban léteznek hamis absztrakciók is. Már kisgyermekek gondolkodásában, illetve beszédében megfigyelhető egyfelől a túláltalánosítás (pl. amikor minden négylábú állatot *vauvau*-nak neveznek), másfelől az elégtelen általánosítás (amikor csak a piros almát nevezik *almá*-nak) (l. SCHWARZ 1992: 123–5). Gondolkodásunk másik lényeges eljárása az analógia, amikor a tárgyak vagy jelenségek tulajdonságaiból, viszonylataiból hasonlóságuk alapján más tárgyak vagy jelenségek tulajdonságaira, viszonylataira következtetünk. A mindennapi gondolkodásunkban gyökerező analógiás következtetés a tudományos kutatásnak is fontos eszköze lehet, ámde nincs bizonyító ereje. Az analógiák, mutat rá LUKÁCS GYÖRGY, „csillámlóak és kétértelműek: egyrészt rugalmasság van bennük, a feltétlen bizonyosság hiánya [...], másrészt és ugyanakkor bizonyos elmosódottság is jellemző rájuk” (LUKÁCS 1969: 31).

A) A nyelv egyik alapvető konstitutív ellentmondását *társadalmi* és *egyszersmind egyéni* volta alkotja. Nyelv csak társadalomban képes élni (társadalomtól elszakítva holt nyelvvé válik), és nyelv nélkül nem lehetséges társadalom. Ugyanakkor a nyelv egy adott közösség minden egyes tagjának tudatában létezik, használatának fizikai-fiziológiai és pszichikai feltételei, illetve mechanizmusai az egyes egyéneknél adóttak. HUMBOLDT némileg sarkított megfogalmazásában: „Oly csodálatraméltó a nyelvben az általános egyezéssel belül az egyénítés, hogy éppoly jogosan mondhatjuk azt, hogy az egész emberi nemnek csupán egyetlen nyelve van, mint azt, hogy minden embernek megvan a saját nyelve” (HUMBOLDT 1985: 91).

B) A nyelv társadalmi *egyszersmind egyéni* voltával szorosan összefügg *objektív* és *szubjektív* oldalának ellentmondásos egysége: a nyelv egyfelől igyekszik többé-kevésbé pontosan reprezentálni a valóság valamely szeletét, másfelől a reprezentációkba rendszerint belevisz szubjektív (értékelő) mozzanatokot. Már EPIKUROSZ (i. e. 341–270) úgy vélte, hogy „a szavak nem annyira a tárgyak milyenségét, hanem jóval inkább a beszélő *idiapáthé*-jét (egyéni érzéseit) adják vissza” (idézi CASSIRER 1975: 124). Más kérdés, hogy a beszédben foglalt értékelés egyéni ítéletet vagy pedig társadalmilag rögzült értékrendet, a kettő egybeesését vagy éppen különbségét fejezi-e ki. Ha azt mondom: *Pisti hősként viselkedett a fogorvosnál*, ezzel egyéni értékelésemet nyilvánítom ki, ám a nyilatkozat magában foglalja a *hős* szó társadalmilag rögzült („szótári”) pozitívan értékelő jelentését is. Ha viszont ironikus intonációval ejtem ki a nyilatkozatot, akkor az a kétféle értékelés ellentétességét fejezi ki.

C) A nyelv lényegi sajátosságaihoz tartozik *stabilitás* és *mozgékony-ság* ellentmondásos egysége; mindkét tulajdonság alapfeltétele funkciói ellátásának. Ahhoz, hogy a nyelv egy adott kor adott társadalmában biztosítani tudja a kommunikációs és kognitív szükségletek ellátását, valamint az egymást követő nemzedékek közötti kapcsolat őrzését, stabilitásra van szüksége. Ahhoz viszont, hogy a társadalom szükségleteinek állandó változását ki tudja elégíteni, mozgékonyak, változékonyak kell lennie. Stabilitás és változékony-ság dialektikus egységével szorosan összefügg a nyelvre egyaránt jellemző *diszkrét* és *kontinuus* kapcsolódások jelensége; utóbbiak a nyelv valamennyi szintjén a közbülső, illetve átmeneti kategóriák esetében figyelhetők meg. Ezért a strukturalista nyelvelírásokban elfogadott bináris oppozíciók („igen” ~ „nem”) mellett hasonló hangsúllyal kell érvényesülnie a skálaszerűen fokozatos („többé” ~ „kevésbé”) szembenállások elvének is. (Vö. ARUTYUNOVA 1964.)

D) A nyelv használatának, a diskurzusnak alapvető feltétele a résztvevők együttműködése, kölcsönhatása (interakciója). BAHTYIN megfogalmazásában: „A szó voltaképpen két oldalú aktus. Éppúgy függ attól, a kié, mint attól, a kihez szól. A beszélő és a hallgató kölcsönviszonyának terméke.” (BAHTYIN 1986 [1929]: 244; a szerző kiemelései.) A közlő és a befogadó közötti viszony azonban nem mentes az ellentmondásosságtól: a közlő általában minél gazdaságosabb energiakifejtésre törekszik, úgyszintén a befogadó, de a közös szándék a dialógus folyamatában éppen ellentétes irányban hat (vö. SCSEBBA 1974a [1945]: 30). Közlő és befogadó viszonya szorosan összefügg a megértés és meg nem értés ellentmondásos kapcsolatával, amit HUMBOLDT már csaknem kétszáz évvel ezelőtt feltárt: „Egy adott szó esetében senki sem gondolja hajszálpontosan ugyanazt, amit másvalaki, s ez a mégoly kicsiny különbség úgy rezeg végig az egész nyelven, mint gyűrűzés a vízen. Ezért minden megértés egyben meg nem értés is, a gondolatok és érzelmek minden megegyezése egyúttal szétválás is” (HUMBOLDT 1985 [1836]: 114).

E) Léte fenntartásához minden organizmusnak szüksége van a környezetére vonatkozó információra. Noha a nyelv nem élő organizmus, működni csak szűkebb és tágabb környezetével – kontextusával – való kölcsönhatásban képes. A kontextus meglehetősen kiterjedt fogalmában benne foglaltaknak a közvetlen és távolabbi szöveggörnyezeten kívül a beszédben résztvevők társadalmilag és kulturálisan meghatározott, valamint egyéni élettapasztalaton alapuló enciklopédikus ismeretei és hiedelmei – mindaz, amit SPERBER és WATSON az egyén „kognitív környezetének”, illetve – náluk jóval korábban – JAKUBINSZKIJ „appercepció-s tömegének” nevez (JAKUBINSZKIJ 1923: 147–65; SPERBER–WATSON 1986: 45).

6. A természettudományok felgyorsult fejlődése és ennek köszönhetően a technika korszakalkotó új vívmányai rendkívüli módon megemelték a természettudományok, valamint a matematika és a logika tekintélyét a XX. században. Ezt a folyamatot erősítette KUHN világszerte elterjedt tudománytörténeti felfogása is, amely szerint az egyes tudományok fejlődése nem az ismeretek egyenes vonalú és töretlen felhalmozódása útján megy végbe, hanem forradalmi változások, ún. paradigmaváltások sorában (KUHN 1984). A paradigmaelmélet, valamint a természettudományok megnövekedett presztízse arra sarkallta a nyelvészek egy jelentős táborát, hogy a

nyelvészetet a matematikától és a formális logikától átvett eljárások, az axiomatikus-deduktív módszer minél szélesebb alkalmazásával a természettudományok „rangjára” emeljék (vö. KERTÉSZ 2009: 394). Törekvésüket az a gyakorlati szándék is táplálta, hogy az egyetemeken, kutatóintézetekben, szerkesztőségekben a különféle pályázatok és támogatások elnyerésénél biztosítsák saját tudományuk egyenrangú esélyeit. CHOMSKY-nak és követőinek kétségtelen érdeme, hogy felismerve a korszellem (climate of opinion) igényét, eredeti módon alkalmazták egyes természettudományok módszertani mintáit. Eljárásuk jogosultságát az is alátámasztotta, hogy a század második felében először vált reális társadalmi-gyakorlati igénnyé a nyelvi közlés par excellence emberi tevékenységének kiegészülése ember és gép közötti nyelvi kommunikációval. Ugyanakkor „a számítógép mint szimulált ember” és „az ember mint számítógép” problémájának megjelenésével óhatatlanul és egyre erőteljesebben jelentkezett annak tisztázásának igénye, hogy melyek a természetes emberi nyelv szerkezetének és működésének azon oldalai, amelyek ellenállnak a különböző formalizációs módszerekkel történő megközelítésnek. Nem véletlen, hogy a század második felében a generatív és posztgeneratív irányzatokkal párhuzamosan kialakultak, illetve intenzív fejlődésnek indultak olyan kutatási ágazatok mint a szociolingvisztika, pszicholingvisztika, beszédaktus-elmélet, kognitív nyelvészet, amelyek a nyelv működését a közelebbi és távolabbi kontextus, a résztvevők interakciója, háttérismeretei, a nem verbális eszközök hatása stb. bonyolult komplexumával szerves összefüggésben kívánják vizsgálni. Elmondhatjuk, hogy megjelent (illetve részben visszatért) és kibontakozóban van a modern nyelvtudomány a n t r o p o l o g i k u s fordulata, amely nem „forradalom” és nem paradigmaváltás, hiszen a nyelv emberközpontú felfogása az ókori görög filozófia óta jelen van az európai tudományban. (Sajnálatos azonban – ez alighanem a kuhni felfogás hatása –, hogy az újabb nyelvészeti irányzatok művelői alig vagy egyáltalán nem hivatkoznak a korábbi tanulságos előzményekre.) Egyébként a nyelv meghatározatlan tárgyiasságnak gondolata sem újabb keletű: jelen van PARMENIDÉSZTől kezdve PIKE-ig aki már félévszázaddal ezelőtt leszögezte: „indeterminacy is an essential part of language” (idézi BOLINGER 1961: 11).

A meghatározatlan tárgyiasság elvének érvényesítése a nyelv leírásában nem jelent „forradalmat”: a nyelv valóságosan ellentmondásos lényegéből következő elvként a különböző megközelítésű nyelvreírások kompatibilitását hívatott elősegíteni. Nem a nyelv „tökéletlenségéről” szól, hanem éppenséggel annak alapvető feltételét hangsúlyozza, hogy a nyelv a mindenkori (változó) szükségleteknek megfelelően legyen képes funkcióit ellátni. A meghatározatlan tárgyiasság elve nem helyettesíti a nyelvi struktúra stabil vázának szabályokba és kategóriákba foglalt leírását, de elejét veheti e stabil váz egyoldalú abszolutizálásának, a mereven nem kategorizálható, átmeneti, közbülső, csírázó vagy kövületes jelenségek „szőnyeg alá söprésének”, illetve ellentmondásmentesnek és gazdaságosnak szánt modellekbe történő bepréselésének. Mert hogyan is lehetne ellentmondásmentes és gazdaságos egy olyan objektum leírása, amely maga többszörösen ellentmondásos és többnyire gazdaságtalan ráfordításokkal működik?

Kulcsszók: meghatározatlan tárgyiasság, átmeneti és közbülső kategóriák a nyelvi szinteken, a nyelv szimbolizmusa, ellentmondások egysége a nyelvben.

A hivatkozott irodalom

- ARUTYUNOVA 1964 = Арутюнова Н. Д. 1964. A. Juilland, Outline of a general theory of structural relations. Вопросы языкознания 1964/1: 138–42.
- BACON, FRANCIS 2001 [1620]. Új Atlantisz. Novum Organum. Laki Könyvkiadó, Szeged.
- BAHTYIN, MIHAIL MIHAJLOVICS 1986 [1929]. БАХТИН–ВОЛОСИНОВ, Марксизmus és nyelvfilozófia (részletek). In: Uő, A beszéd és a valóság. Gondolat, Bp., 193–350.
- BALLY, CHARLES 1950. Linguistique générale et linguistique française. Francke, Berne.
- BOLINGER, DWIGHT L. 1948. On Defining the Morpheme. Word 1948/4: 18–23.
- BOLINGER, DWIGHT 1972. Around the Edge of Language: Intonation. In: Uő ed., Intonation. Selected Readings. Penguin Books, Harmondsworth, 282–93.
- BONDARKO 1981. = Бондарко, Л. В. 1981. Фонетическое описание языка и фонологическое описание речи. Изд-во Ленинградского Университета, Ленинград.
- BÖRÖCZKI TAMÁS 2008. Jegyzetek és utószó. In: PLATÓN 2008: 117–42.
- CASSIRER, ERNST 1975. A szimbolikus formák filozófiájából. In: HORÁNYI–SZÉPE vál. 1975: 121–34.
- COSERIU, EUGENIO 1970. Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Teil I. Francke A. Verlag, Tübingen.
- DEME LÁSZLÓ 1969. Az általános nyelvészet alapjai. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, Bratislava.
- DONALD, D. MERLIN 1991. Origins of the modern mind. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) – London.
- FE. 1970 = Философская энциклопедия, т. 5. Советская энциклопедия, Москва.
- FÓNAGY IVÁN 1978. Nyelvek a nyelvben. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XII. Akadémiai Kiadó, Bp., 61–105.
- FÓNAGY IVÁN é. n. A költői nyelvről. Corvina, Bp.
- FREGE, GOTTLÖB 1975. Az értelem és a jelentés vizsgálata. In: HORÁNYI–SZÉPE vál. 1975: 135–50.
- GLEASON JR., H. A. 1955. An introduction to descriptive linguistics. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- GRINCER 2000. = Гринцер, Н. П. 2000. Лингвистические основы раннегреческой философии. In: Язык о языке. Под общим руководством и редакцией Н. Д. АРУТЮНОВОЙ. Языки русской культуры, Москва.
- HALLE, MORRIS 1959. The sound pattern of Russian. Mouton, The Hague.
- HORÁNYI ÖZSÉB – SZÉPE GYÖRGY vál. 1975. A jel tudománya. Gondolat, Bp.
- HUMBOLDT, WILHELM VON 1985. Válogatott írásai. Európa Könyvkiadó, Bp.
- JAKUBINSZKI 1923 = Якубинский, Л. П. 1923. О диалогической речи. In: Русская речь. Сб. статей под. Ред. Л. В. ЩЕРБЫ. Труды Фонетического Института Практического Изучения Языков. Петроград, 96–144.
- KELEMEN JÁNOS 1983. A nyelv a szellem létezése. Hegel nyelvfilozófiája. Világosság 1983. december. Melléklet. 20–38.
- KERTÉSZ ANDRÁS 2009. Miért érdemes a nyelvésznek reggelente felkelni az ágyból? Avagy: Chomsky „forradalmi” és a generatív nyelvészet historiográfiája. Magyar Nyelv 105: 385–401.

- KESZLER BORBÁLA 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. *Magyar Nyelvőr* 293–308.
- KIEFER FERENC 2003. How much information do adjectives need in the lexicon. In: Uő szerk., *Igék, főnevek, mellénevek*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 32–43.
- É. KISS KATALIN – PAPP FERENC 1984. A *dz* és a *dzs* státusához a mai magyar fonémarendszerben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV.* Akadémiai Kiadó, Bp., 151–60.
- KRUSZEWSKI 1973 = Крушевский, Н. В. 1973. Очерк науки о языке [1883]. In: *Хрестоматия по истории русского языкознания*. Под ред. Ф. П. ФИЛИНА. Высшая школа, Москва, 289–94.
- KUHN, THOMAS S. 1984. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Bp.
- LADÁNYI MÁRIA 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- LAKOFF, ROBIN TOLMACH 1990. *Talking Power. The Politics of Language in Our Lives*. Harper Collins Publishers, New York.
- LENGYEL KLÁRA 1995. *Átmeneti kategóriák a nyelv különböző szintjein*. *Magyar Nyelvőr* 310–33.
- LUKÁCS GYÖRGY 1969. *Az esztétikum sajátossága*. Rövidített kiadás. Magvető, Bp.
- D. MÁTAI MÁRIA. 1988. A határozószók helye a szófaji rendszerben. *Magyar Nyelv* 31–44.
- MATHESIUS, VILÉM 1912. O potenciálnosti jevů jazykových. In: *Věstník Královské české společnosti nauk (Třída filosoficko-historicko-jazykovpyná)*, R. 1911. Praha, 1–24.
- MÁTAI MÁRIA 2010. *A magyar szófajttörténet egyes kérdései*. *Magyar Nyelv* 269–83.
- MINYA KÁROLY 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- PÉTER MIHÁLY 1991. *A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Bp.
- PIAGET, JEAN 1978. *Szimbólumképzés a gyermekkorban*. Gondolat, Bp.
- PLATÓN 2008. *Kratülosz*. Atlantisz, Bp.
- RGr. 1990 = *Русская грамматика*. Под ред. Н. Ю. ШВЕДОВОЙ и В. В. ЛОПАТИНА. Русский Язык, Москва.
- SAPIR, EDWARD 1971. *Beszéd és személyiség*. In: Uő, *Az ember és a nyelv*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 115–31.
- SAUSSURE, FERDINAND DE 1967 [1915]. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat, Bp.
- SCSERBA 1958 [1912]. *Русские гласные в качественном и количественном отношении*. In: Uő, *Избранные работы по языкознанию и фонетике*. Том I. Изд-во Ленинградского Университета, Ленинград.
- SCSERBA 1974a [1945]. *О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании*. In: Uő, *Языковая система и речевая деятельность*. Наука, Ленинград, 24–39.
- SCSERBA 1974b [1945]. *Очередные проблемы языковедения*. In: Uő, *Языковая система и речевая деятельность*. Наука, Ленинград, 39–59.
- SCHWARZ, MONIKA 1992. *Einführung in die kognitive Linguistik*. Francke Verlag, Tübingen.
- SPERBER, DAN – WATSON, DEIRDE 1986. *Relevance. Communication and Cognition*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- SPINETO NATALE 2003. *Szimbólumok az emberiség történetében*. Officina '96 Kiadó, Bp.
- SYMONS, ARTHUR 1965 [1899]. *The Symbolist Movement in Literature*. In: *A szimbolizmus*. Válogatta KOMLÓS ALADÁR. Gondolat, Bp., 159–63.

- SZMIRNYICKIJ 1956 = Смирницкий, А. И. 1956. Лексикология английского языка. Изд-во Литературы на иностранных языках, Москва.
- SzRJ. = Современный русский язык. Под ред. В. А. БЕЛОШАПКОВОЙ. Высшая школа, Москва. 1989.
- H. TÓTH IMRE 2005. A nyelvtudomány története a kezdetektől a XX. század elejéig. JATE Press, Szeged.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG 1965. Preliminary Studies for the „Philosophical Investigations”. Generally Known as the Blue and Brown Books. Harper et Row Publishers, New York.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG 1992. Filozófiai vizsgálódások. Atlantisz Kiadó, Bp.

The indeterminate objectivity of language

The concept of indeterminate objectivity (= InO), borrowed from György Lukács, is considered an essential feature of the mental reflection of reality: it arises from the conflict between the possibly unlimited definitions of a real phenomenon and the bounds of our mind as well as our specific practical purposes. Language, as the fundamental medium of human consciousness, inevitably comprises various forms of InO manifested at all levels of its structure. This paper presents some typical cases of InO appearing as vague definitions, transitional or intermediate categorization, sprouting or vestigial elements, etc. InO is the corollary of the dialectical nature of language based on the unity of opposites, such as the social and individual sides of language, the objective and subjective aspects of its working, stability and mobility of its structure, discrete and continuous linkage of its elements, etc. The assertion of InO does not intend to expose the “defectiveness” of language; on the contrary, it indicates a major factor of its ability to fulfil its functions in accord with the varying requirements of society. The principle of InO cannot replace the exploration of the stable framework of linguistic structure, but it effectively promotes the handling of phenomena that the followers of formalistic approaches cannot but “sweep under the carpet”.

Keywords: indeterminate objectivity, transitional and intermediate categories across linguistic levels, the symbolism of language, unity of opposites in language.

PÉTER MIHÁLY